

7. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңы 27 шілдеден 2007 жыл № 319-III.

8. Метепке дейінгі, орта білім беру, техникалық және кәсіптік білім беру, орта білімнен кейінгі білім беру, қосымша білім беру ұйымдарында психолого-педагогикалық қолдау көрсету ережелері. Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрінің 2022 жылғы 12 қаңтардағы № 6 бұйрығы, Қазақстан Республикасының Білім министрінің 2023 жылғы 29 қыркүйектегі № 300 бұйрығымен енгізілген өзгерістермен.

9. Обучение детей с нарушениями интеллектуального развития (олигофренопедагогика)/Под ред. Б. П. Пузанова. -М., 2000.- 269 с.

10. Под редакцией Воронковой В.В. Воспитание и обучение детей во спосогательной школе. Москва, 1994.- 413с.

11. Мартынова И.И., Стребелева Е.А., Закрепина А.В., Бутусова Т.Ю., Шилова Е.А., Кинаш Е.А. Социализация подростков с умственной отсталостью (интеллектуальными нарушениями, [электронный ресурс]. Электрон. текстовые дан. (95,5 Кб). М.: ИКП, 2023

УДК 376.37

МРНТИ:15.41.00

DOI 10.51889/2960-1673.2024.79.4.006

Бекбаева З.Н¹, Құрманғазы А.Б²,

¹ғылыми жетекшісі, п.ғ.к., қауымдастырылған профессор, м.а., педагогика ғылымдарының кандидаты kaznauzake@mail.ru

²7M01902 –Арнайы педагогика: Логопедия мамандығының 1-курс магистранты aika_kurmangazy@mail.ru

^{1 2}Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ., Қазақстан

СӨЙЛЕУ ТІЛІ ЖАЛПЫ ДАМЫМАҒАН (ІІІ ДЕҢГЕЙ) МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ КОММУНИКАТИВТІ DAҒДЫЛАРЫН ДАМУДАҒЫ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа

Адам дүние есігін ашқан сәттен бастап әлеуметтік болмыс болып табылады. Өмірінің алғашқы айларынан бастап айналасындағы адамдармен, заттармен қарым-қатынас орната бастайды. Өсе келе бұл қажеттілік артады, адам баласының жан-жақты дамуына көп әсер етеді. Алайда, көп жағдайда сөйлеу тілі жалпы дамымаған балаларда бұл дағдының қалыптасуы қиындайды. Сөйлеу тілі жалпы дамымаған балалар бұл дағдыны өздігінен жеңе алмайды. Оларда вербалды қарым-қатынас, невербалды қарым-қатынаста, диалог жүргізудегі қиындықтар, сөздік қорының шектеулілігінде көрінеді.

Логопедиялық жұмыс сөйлеу тілі жалпы дамымаған (СТЖД) мектеп жасына дейінгі балалардың коммуникативті дағдыларын дамытуда маңызды рөл атқарады. Бұл мақалада логопедтердің осындай балаларға қолдау көрсету үшін қолданатын тиімді стратегиялары мен әдістері, олардың тілдік және коммуникативтік қабілеттерін дамытуға бағытталған жұмыстарының негізі, ғылыми зерттеулер қарастырылады.

Түйін сөздер: сөйлеу тілінің жалпы дамымауы, арнайы педагогика, коммуникация, мектеп жасына дейінгі балалар.

Бекбаева З.Н¹, Құрманғазы А.Б²,

¹Научный руководитель, доцент м.а., кандидат педагогических наук
kaznauzake@mail.ru

²Магистрант 1 курса по специальности 7М01902 – Специальная педагогика: Логопедия
aika_kurmangazy@mail.ru

^{1 2} КазНПУ имени Абая., г. Алматы, Казахстан

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ УМЕНИЙ У ДОШКОЛЬНИКОВ С ОБЩИМ НЕДОРАЗВИТИЕМ РЕЧИ (III УРОВЕНЬ)

Аннотация

С того момента, как человек открывает дверь в мир, он является существом социальным. С первых месяцев жизни он начинает налаживать отношения с окружающими его людьми и вещами. По мере взросления эта потребность возрастает, она оказывает большое влияние на всестороннее развитие человека. Однако в большинстве случаев формирование этого навыка затруднено у детей с общим недоразвитием речи. Дети с общим недоразвитием речи не могут самостоятельно преодолеть это нарушение. У них возникают трудности в речевом диалогическом общении, невербальном общении, ограничен словарный запас.

Важную роль в развитии коммуникативных навыков у дошкольников с недоразвитием речью играет логопедическая работа. В данной статье рассмотрены эффективные стратегии и методы, используемые логопедом для поддержки таких детей, основы их работы, направленной на развитие их речевых и коммуникативных способностей, а также научные исследования.

Ключевые слова: общее недоразвитие речевого языка, специальная педагогика, общение, дети дошкольного возраста.

¹Bekbayeva Z.N. ²Kurmangazy A.B

¹Scientific supervisor, associate professor m.a., candidate of pedagogical sciences
kaznauzake@mail.ru

²1st year master's student in specialty 7M01902 – Special pedagogy: Speech therapy,

^{1 2} Abay KazNPU, Almaty, Kazakhstan
aika_kurmangazy@mail.ru

THEORETICAL FRAMEWORK FOR THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE SKILLS IN PRESCHOOL CHILDREN WITH GENERAL SPEECH IMPORTANCE (III LEVEL)

Annotation

From the moment a person opens the door to the world, he is a social being. From the first months of life, he begins to establish relationships with the people and things around him. As we grow older, this need increases and has a great impact on the overall development of a person. However, in most cases, the formation of this skill is difficult in children with general speech underdevelopment. Children with general speech underdevelopment cannot overcome this disorder on their own. They have difficulties in verbal dialogic communication, non-verbal communication, and have a limited vocabulary.

Speech therapy work plays an important role in the development of communication skills in preschoolers with speech underdevelopment. This article examines the effective strategies and methods used by speech therapists to support these children, the basis of their work aimed at developing their speech and communication abilities, and scientific research.

Мектепке дейінгі кезең – баланың тілдік және коммуникативті дағдыларының қалыптасуындағы шешуші кезең. Алайда, сөйлеу тілі жалпы дамымаған балалар осы дағдыларды меңгеруде айтарлықтай қиындықтарға тап болады, бұл олардың когнитивті, эмоционалды және әлеуметтік дамуына әсер етуі мүмкін. Сөйлеу тілі жалпы дамымаған (СТЖД) балалардың коммуникативті дағдыларын дамыту мәселесі психология, педагогика және логопедияның түйіскен жерінде зерттелетін маңызды ғылыми бағыт болып табылады. Бұл құбылыстың теориялық негіздері бірнеше іргелі ұғымдар мен теорияларға сүйенеді. Жалпы сөйлеу тілі дамымауының теориялық негіздері СТЖД – бұл баланың барлық сөйлеу компоненттерінің жүйелі бұзылуы, яғни фонетикалық, лексикалық және грамматикалық құрылымдардың жеткіліксіз қалыптасуы. Бұл ұғымды алғаш рет кеңінен сипаттаған ғалымдар қатарында Р. Е. Левина, Н. С. Жукова, Т. Б. Филичева және Г. В. Чиркина бар.

СТЖД төмендегі деңгейлер бойынша қарастырылады:

I деңгей: Баланың сөйлеу құралдарының мүлдем жоқ немесе шектелген дыбыстық кешендермен сипатталады.

II деңгей: Бір буынды және қарапайым сөздерді қолдана алады, бірақ сөйлем құрай алмайды. Соның салдарынан қарым-қатынас орнатуда қиындыққа кездеседі.

III деңгей: Грамматикалық және фонетикалық қателер жиі кездеседі, сөздік қоры жеткіліксіз. Бұл балаларда сөйлеу тілінің дыбыстық жағы ғана емес, семантикалық жағының да бұзылысы бар, яғни СТЖД III деңгейі бар балалар сөйлеу тілінде дұрыс сөйлемдер мен дұрыс емес сөйлемдерді қатар қолдануы мүмкін. Балалар сөйлемдерді құрастырып айтуда, ойын жеткізуде көптеген қателіктер жібереді. Бұндай жағдайларда балалар басқалармен қарым-қатынас орнатуда қиналады, қысылады.

IV деңгей: Сөйлеу дамыған, бірақ күрделі грамматикалық құрылымдарды меңгеруде қиындықтар бар.

Сөйлеу тілінің жалпы дамуының когнитивті теориясы Жан Пиаже мен Л. С. Выготскийдің когнитивті даму теорияларында сөйлеу тілі мен ойлау арасындағы тығыз байланысты қарастырады. Жан Пиаже (1959): Тіл баланың когнитивтік дамуына негізделеді, сондықтан сөйлеу бұзылыстарын түзету үшін когнитивтік процестерді де дамыту қажет деп көрсетеді[1].

Негізгі идеялары: Баланың ойлауы мен сөйлеуі оның даму кезеңдеріне: сенсомоторлық, операциялық, нақты және формалды ойлауға тәуелді. Қарым-қатынас дағдылары – когнитивтік процестердің (ес, қиял, ойлау) ажырамас бөлігі. Мектеп жасына дейінгі кезеңде бала эгоцентрилік сөйлеуден (өзіне бағытталған) әлеуметтік сөйлеуге ауысады. Коммуникативтік дағдыларға әсері: Ж. Пиаже бала қарым-қатынас жасау үшін алдымен қоршаған ортаны тануы керек деп есептеген. Бұл теорияға сәйкес, ойын мен тәжірибе арқылы баланың қарым-қатынас қабілеттері дамиды[1]. Л.С. Выготский (1986): Әлеуметтік-мәдени теориясына негізделген. Сөйлеу және ойлау бастапқыда тәуелсіз дамығанымен, белгілі бір жас кезеңінде бірігеді. Оның “жақын арадағы даму аймағы” теориясы логопедиялық жұмыста кеңінен қолданылады, себебі ересектердің қолдауымен баланың әлеуеті ашылады. Л.С. Выготскийдің мәдени-тарихи теориясының негізгі идеялары: Баланың дамуы әлеуметтік ортаға тәуелді. Қарым-қатынас құралдары (сөйлеу, тіл) арқылы бала өзін және әлемді таниды. “Жақын арадағы даму аймағы” (Зона ближайшего развития) – баланың үлкендердің немесе құрдастардың көмегімен меңгертін дағдылардың шекарасы. Коммуникативтік дағдыларға әсері:

Л.С. Выготскийдің теориясы бойынша, сөйлеу – ойлаудың негізгі құралы. Баланың қарым-қатынас жасау қабілеті әлеуметтік орта арқылы қалыптасады. Бронфенбреннердің экологиялық жүйелер теориясының негізгі идеялары: Баланың дамуы микрожүйе (отбасы, балабақша), мезожүйе (отбасы мен мектептің өзара байланысы), экзожүйе (әлеуметтік жағдайлар), макрожүйе (мәдениет, қоғам) сияқты жүйелердің ықпалында болады. Баланың қарым-қатынас дағдылары әртүрлі деңгейдегі әлеуметтік ортада қалыптасады[2].

Әлеуметтік орта мен отбасының рөлі коммуникативтік дағдылардың дамуына маңызды рөл атқарады. Отбасындағы қарым-қатынас стилі мен балабақшадағы тәрбие жүйесі бала сөйлесу дағдыларының қалыптасуына әсер етеді. Эрик Эриксонның психоәлеуметтік даму теориясының негізгі идеяларында, “Баланың дамуы өмірдің әр кезеңінде психоәлеуметтік дағдарыстарды шешуге тәуелді” - екендігі айтылады[3]. Мектепке дейінгі кезеңде негізгі міндет – белсенділік пен кінә сезімі арасындағы тепе-теңдікті табу. Бұл кезеңде бала қарым-қатынасты (ата-ана, тәрбиеші, құрдастар) қолдану арқылы өзін-өзі таниды.

Эрик Эриксонның теориясы бойынша, баланың сенім қалыптастыруы үшін қолдау көрсету мен эмоционалдық байланыстың маңызын көрсете отырып, коммуникативтік дағдыларға әсерін береді. Қарым-қатынас арқылы бала өз эмоцияларын білдіруді және басқаларды түсінуді үйренеді. Джон Брунердің когнитивтік оқыту теориясында, “Білім мен дағдыны меңгеру үшін баланың әрекетіне, көрнекіліктерге, тілге сүйенуі қажет” - деп атап өтеді. Әңгімелеу және оқиғаларды айту – когнитивтік дамудың негізгі құралдары[3].

Әңгімелеу мен диалог балаға сөйлеу құрылымдарын үйретіп, қарым-қатынас дағдыларын дамыта отырып, коммуникативтік дағдылардың дамуына өз әсерін береді. Оқыту барысында нақты жағдайларды қолдану маңызды. М. Халлдэйдің функционалдық лингвистикалық теориясында, “Тілдің басты мақсаты – қарым-қатынас” - екендігін нақты атап өтеді[4].

Баланың сөйлеуі әртүрлі функцияларды атқарады: ақпарат беру, эмоция білдіру, сұрақ қою, және тағы басқалары.

Мектепке дейінгі кезеңде баланың сөйлеуін дамыту үшін оған әртүрлі коммуникация жағдайларын ұсыну керек: сұрақ-жауап, ойын, диалог. Б.Ф. Скиннердің бихевиористік теориясы коммуникативтік дағдыларға әсері қарастыра отырып, мектеп жасына дейінгі балалардың коммуникативтік дағдыларын зерттеуге қатысы бар екендігін көруге болады.

Б.Ф.Скиннердің теориясы баланың қарым-қатынас қабілетін дамытудың механикалық, бірақ тиімді жолын ұсынады. Оқыту барысында балаға оң және теріс кері байланыс беру арқылы оның сөйлеу және тыңдау қабілеттерін жетілдіруге болады. Ноам Хомскийдің тілдің әмбебап грамматика теориясының негізгі идеялары бойынша “Адам тілді меңгеруге биологиялық тұрғыдан қабілетті, бұл қабілет “тілдік құрылғы” ретінде туылғаннан бар. Балалар тілдің грамматикалық құрылымдарын табиғи түрде меңгереді, бұл олардың ішкі когнитивтік қабілеттеріне байланысты. Тіл үйрену – бұл табиғи процесс, бірақ оны дамыту үшін қарым-қатынас жасау қажет” - деп ұсынады[5]. Бұл теорияға сәйкес, баланың сөйлеуін дамытуда табиғи потенциал мен қоршаған ортадағы тілдік орта бір-бірімен үйлесуі қажеттігін байқаймыз. Педагогтар мен ата-аналар баламен үнемі сөйлесіп, жаңа сөздер мен сөйлем құрылымдарын үйретуі керек. Дж. Мидтің әлеуметтік интеракция теориясында, “Қарым-қатынас әлеуметтік әрекет ретінде қалыптасады” - деп атап өтеді. Сонымен қатар, Дж. Мидтің теориясы бала үшін рөлдік ойындар мен әлеуметтік жағдайларды моделдеудің маңыздылығын көрсетеді. Балабақшадағы тәрбие жұмысы балаға өз ортасымен белсенді қарым-қатынас жасауға мүмкіндік беруі тиіс.

Баланың “Мен” концепциясы оның өзге адамдармен өзара әрекеттесуі арқылы дамиды. Тіл – өзара әрекеттесудің басты құралы. Говард Гарднердің көптік интеллект теориясы бойынша, баланың дамуында әртүрлі интеллект түрлері маңызды рөл атқарады, олар: лингвистикалық, логикалық-математикалық, музыкалық, кеңістіктік, кинестетикалық және тағы басқа. Коммуникативтік дағдыларды дамыту, әсіресе, лингвистикалық және тұлғааралық интеллектке тәуелді. Балалардың әртүрлі интеллект түрлеріне бейімделуін ескеріп, қарым-қатынас әдістерін әртараптандыру қажет. Мысалы, кейбір балалар үшін сөйлеу, ал кейбіреулері үшін сурет салу немесе дене қимылдары арқылы өз ойын жеткізу тиімді болуы мүмкін. А. Н. Леонтьевтің іс-әрекет теориясында, “Баланың психикалық және сөйлеу дамуы оның іс-әрекетінің түріне байланысты. Қарым-қатынас – баланың белсенділігінің негізгі түрлерінің бірі. Сөйлеу мен тіл қарым-қатынастың құралы ретінде әрекет етеді және бұл құрал іс-әрекет барысында дамиды” - деп көрсетеді. А.Н.

Леонтьевтің теориясына сүйенсек, баланы белсенді әрекетке (ойындар, тәжірибе жасау, проблемаларды шешу) тарту арқылы оның коммуникативтік дағдыларын дамытуға болады. Альберт Бандураның әлеуметтік оқыту теориясының коммуникативтік дағдыларға әсері анықтауда, “Әлеуметтік оқыту теориясы баланың құрдастарымен және ересектермен қарым-қатынаста жаңа тілдік және вербалды емес дағдыларды меңгеретінін” - көрсетеді. Балабақшада модельдік әрекеттер мен үлгі болу маңызды [6].

Ж.Дьюидің теориясы қарым-қатынасты дамытудың тиімді тәсілі ретінде тәжірибелік әрекеттерді, ойындарды және жобаларды ұсынады. Бала нақты проблемаларды шешу арқылы өз ойын жеткізуді және тыңдауды үйренеді. Тілдік өзара әрекеттесу туралы түсінік ерте мектеп жасындағы балаларды оқытуда балалардың тілі әдетте даму тұрғысынан зерттеледі. Жылдар өткен сайын бұл тақырып кеңінен таралып, жан-жақты қаралу үстінде. Осындай перспективалардың бірі - кішкентай балалардың бір-бірімен және ересектермен араласатын күрделі тілдік қарым-қатынастарын мойындайтын балалық шақ социологиясы (Джеймс, Дженкс және Прут, 1998; Майалл, 1999; Вакслер, 1991). Кішкентай балалардың құзыреттілігін тануда бұл перспектива кішкентай балалардың әңгімесі мен өзара әрекетін түсінудің жаңа тәсілдерін ұсынады [7]. Бұл перспективалар балаларды дамып келе жатқан тілді пайдаланушылар ретінде сипаттайды. Соңғы жылдары балалардың құзыреттілігін дамытатын көзқарасты жазушылар социологиялық көзқарасты пайдалана отырып сынға алынды (Макау, 1991; Prout & James, 1997; Speier, 1976; Waksler, 1991). Балалардың дамушы ретіндегі бұл көзқарасы тәрбиешілерді балаларды ересектердің толық емес нұсқалары ретінде қарастыруға итермелейді. Сонымен қатар мектеп жасына дейінгі балалардың коммуникативтік дағдыларын зерттеуде негіз болатын тағы да төмендегідей ғылыми теорияларды бөліп көрсетуге болады.

Сөйлеу тілінің бұзылыстарын түзетудің тілдік теориясы. Фонетика, морфология, синтаксис және лексикология сияқты тілдік білім салалары СТЖД түзету жұмыстарында қолданылатын негізгі ғылыми база болып табылады. Н. И. Джинкин сөйлеу механизмі теориясында сөйлеу әрекетінің психофизиологиялық негіздерін анықтады [8]. А.Р.Лурия сөйлеу қызметінің нейропсихологиялық негіздерін зерттеп, сөйлеу бұзылыстарының мидың белгілі бір аймақтарымен байланысын көрсетті.

Сенсомоторлық даму теориясы. Сөйлеу тілі жалпы дамымаған бұзылысы бар балалардың сөйлеу бұзылыстары жиі моториканың жеткіліксіз дамуымен байланысты. Бұл бағытты зерттеген ғалымдар: И. М. Сеченов, А. Н. Леонтьев – сөйлеу және қозғалыс байланыстарын көрсеткен. Логопедиялық тәжірибеде ұсақ моториканы дамыту арқылы сөйлеу механизмін белсендірудің маңыздын көрсетеді.

Дыбысты қабылдау және артикуляция теориясы. В.А.Ковшиков және Т. Б. Филичева артикуляциялық аппараттың бұзылыстарының сөйлеу тілі дамуына әсерін зерттеді. Артикуляциялық гимнастика және фонематикалық қабылдауды дамыту әдістері осы теорияға негізделген.

Коммуникативті құзыреттілік теориясы. Коммуникативті құзыреттілік ұғымын алғаш рет Д. Хаймс енгізген [10]. Бұл теория логопедиялық жұмыста маңызды, себебі балалардың әлеуметтік және тілдік қарым-қатынас жасау қабілеттерін дамытуға бағытталған. Құзыреттіліктің негізгі компоненттері:

Лингвистикалық құзыреттілік – грамматикалық және лексикалық білім.

Прагматикалық құзыреттілік – сөйлеуді мақсатқа сәйкес қолдану.

Әлеуметтік құзыреттілік – қарым-қатынастағы мәдени және әлеуметтік нормаларды меңгеру.

«Коммуникативтік құзыреттілік» (латынның «competere» — қол жеткізу, сәйкес келу сөзінен шыққан) – балалар өзі және қоғам үшін, күнделікті әлеуметтік ортасында, қатысымдық міндеттерін тіл арқылы шеше білу қабілеттілігі; қатысымдық мақсатты іске асыруда балалардың тіл және сөз құралдарын пайдалана алуы. Коммуникативтік құзыреттілік жеке ерекшеліктерімен, әлеуметтік жағдайларымен және қызығушылығына

байланысты практикалық іс-әрекетімен, мектепке дейінгі білім беру мекемесіндегі педагогикалық процесті ұйымдастырумен, қарым-қатынас кеңістігінің ерекшеліктерімен анықталады және баланың сөйлеу мәдениетін меңгеруінің көрсеткіші бола алады. Балалардың бойындағы тиімді қарым-қатынас жасау дағдыларының ерте жастан қалыптасуы, басқа тұлғалармен еркін қарым-қатынас орнатуына, түсініспеушілік пен қақтығыстарды болдырмауға, күрделі мәселелердің шешімін тезірек табуға және өнімдірек жұмыс істеуге, өзін - өзі дамытуға көмектеседі. Балалардың бала бақшада, әлеуметтік ортада достар табуына тікелей ықпал етеді. Ортасы кеңейген баланың танымдық даму қарқындылығы мен талпынысы да жоғары болады. Сол үшін де көптеген ғалымдар өз зерттеулерінде балалардың коммуникативті дағдыларының қалыптасу қарқындылығын зерттеуге баса назар аудара отырып, түрлі диагностикалық әдіс - тәсілдер мен түзетуші - дамытушы әдістемелерді ұсынды.

Сөйлеу тілі жалпы дамымаған мектеп жасына дейінгі балалардың коммуникативтік құзыреттілігінің даму деңгейін анықтау үшін төменде көрсетілген ғалымдардың диагностикалық еңбектерін қолдануға болады: Е.О.Смирнова мен Е.А. Калягина әзірлеген «Суреттер» әдісі. Әдістеме үлкен мектеп жасына дейінгі балалардың құрдастарымен қарым-қатынаста бастапқы коммуникативтік құзыреттіліктерінің даму деңгейін анықтауға арналған. Балалардың ойын әрекетін және олардың ауызша қарым-қатынасын бақылау. Бақылау кезінде С.В.Никитина, Н.Г.Петрова, Л.В.Свирская ұсынған мектеп жасына дейінгі балалардың бастапқы коммуникативтік құзыреттілігін дамытудың көрсеткіштері мен критерийлері пайдаланамыз. Авторлар дағдылардың үш тобын анықтайды: өз ойларын, жоспарларын, сезімдерін, тілектерін, нәтижелерін сөзбен жеткізе білу; сұрақ қоя білу; өз көзқарасын дәлелдей білу. Е.О.Смирнова және В.М.Холмогорова құрдасының күйлері мен тәжірибесі туралы баланың идеяларын анықтауға арналған жеке әңгіме көп пайдасын тигізеді деп өз еңбектерінде ұсынады.

Делл Хаймстың (Dell Hymes) коммуникативті құзыреттілік теориясы тіл білімінде маңызды бағыттардың бірі болып табылады. Бұл теория тіл үйрену мен қолдану процесінде тек грамматикалық ережелерді меңгеру жеткіліксіз екенін көрсетеді. Хаймстың көзқарасы бойынша, коммуникативті құзыреттілік дегеніміз – адамның белгілі бір тілде сөйлесіп қана қоймай, сол тілді әлеуметтік және мәдени контекстке сай дұрыс қолдана білуі. Хаймс коммуникативті құзыреттілікті төрт негізгі компонентке бөліп қарастырды:

1.Грамматикалық құзыреттілік. Тілдің грамматикасын, фонетикасын, лексикасын және синтаксистік құрылымдарын білу.

2.Дискурстық құзыреттілік. Әртүрлі тілдік бірліктерді (сөздер, сөйлемдер) логикалық және мағыналы түрде біріктіре алу қабілеті.

3.Социолингвистикалық құзыреттілік. Әлеуметтік контекстке байланысты тілдік формаларды дұрыс таңдай білу (жас, мәртебе, мәдени нормаларға сай).

4.Стратегиялық құзыреттілік. Коммуникация процесінде қиындықтар туындағанда, оларды шешу үшін арнайы тілдік стратегияларды қолдана білу.

Хаймс теориясы тілді тек грамматикалық жағынан емес, оның практикалық қолданылуын да үйретуге ерекше мән береді [10]. Бұл көзқарас тіл үйрету әдістемесінде төңкеріс жасап, сөйлеу әрекетін өмірлік жағдайларда қолдануға бағытталған әдістемелерді дамытуға ықпал етті.

Қорыта айтқанда, аталған теориялар СТЖД балалармен жұмыс істеудің негізгі бағыттарын былайша ұсынады:

1.Тұлғалық ерекшеліктерді ескеру: Балалардың сөйлеу деңгейін, жеке қажеттіліктерін және әлеуметтік ортаға бейімделуін ескеріп, жеке дамыту жоспарын құру.

2.Әлеуметтік ортаны белсенді қолдану: Құрдастарымен және ересектермен қарым-қатынас жасау мүмкіндіктерін арттыру.

3.Белсенді оқыту әдістері: Сюжеттік-рөлдік ойындар, көрнекі құралдар және тәжірибеге негізделген әдістерді қолдану.

4. Логопедиялық көмек: СТЖД балалардың сөйлеу қабілетін түзетуде логопед мамандардың араласуы міндетті.

5. Эмоциялық қолдау: Баланың өзіне деген сенімділігін арттыру арқылы қарым-қатынас жасауға ынталандыру [11].

Сөйлеу тілі жалпы дамымаған мектеп жасына дейінгі балалардың коммуникативтік дағдыларын қалыптастыру – бұл ұзақ мерзімді, көп қырлы процесс. Балалардың қарым-қатынасқа деген қызығушылығын оятып, олардың әлеуетін ашу үшін әртүрлі педагогикалық, логопедиялық, психологиялық әдіс-тәсілдер мен ғылыми теорияларды біріктіру қажет. Осы негізде төменде көрсетілген жұмыс құрылымы бойынша зерттеу жұмыстарын жүргіздік.

Зерттеу жұмысының мәліметтері мен әдістері

- Сөйлеу тілі жалпы дамымаған мектеп жасына дейінгі балалардың коммуникативтік дағдыларын қалыптастыру туралы теориялық талдау жұмысын жүргізу.
- СТЖД бар мектеп жасына дейінгі балалардың коммуникативті дағдыларының қалыптасуына әсер ететін тиімді әдіс- тәсілдерді анықтау.
- Алынған әдіс-тәсілдер арқылы СТЖД бар мектеп жасына дейінгі балалардың әлеуметтенуін қалыптастыру.

Зерттеу нәтижелері және талдаулар.

Анықтаушы эксперимент.

Зерттеу жұмысының мақсаты: Мектеп жасына дейінгі балалардың сөйлеу тілінің дамуы мен коммуникативті дағдыларын меңгеру деңгейін анықтау.

Міндеттері: 1. Баланың сөйлеу тілінің даму деңгейін анықтау. 2. Коммуникативті дағдылардың қалыптасу ерекшеліктерін бағалау. 3. СТЖД-ның баланың әлеуметтенуіне ықпалын анықтау. 4. Логопедиялық, педагогикалық жұмыста қолдау шараларын әзірлеу.

Зерттеу әдістері:

1. Бақылау:

- Баланың күнделікті әрекеттерін, ойын кезіндегі қарым-қатынасын бақылау.
- Вербалды және вербалды емес қарым-қатынас түрлерін бақылау.

2. Анкета және сауалнама: Ата-аналар мен тәрбиешілерге баланың тілдік және коммуникативті дағдылары туралы сауалнамалар ұсыну.

3. Диагностикалық тапсырмалар:

- Арнайы тілдік тапсырмалар (сөздік қоры, дыбыстарды дұрыс айту, сөйлем құрау).
- Диалог және монолог құруға бағытталған тапсырмалар.
- Қарым-қатынас жасау жағдайларын ұйымдастыру (сурет бойынша әңгіме құрастыру, рөлдік ойындар).

4. Тестілер: Сөйлеу тілінің даму деңгейін анықтайтын арнайы әдістемелер (мысалы, Т.Б. Филичева немесе О.С. Ушакова әдістемелері).

- Коммуникативті қабілеттерге арналған тестілер (ым-ишара, сұрақтарға жауап беру, сөйлесуді бастау және қолдау).

Зерттеу 3 кезеңнен тұрады:

1. Дайындық кезеңі:

- Балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес материалдар әзірлеу, ақпараттық карталарымен танысу.
- Ата-аналар мен педагогтарды зерттеуге дайындау.

2. Негізгі кезең:

- Диагностикалық жұмыстарды өткізу.
- Алынған деректерді жинақтау және талдау.

3. Қорытынды кезең:

- Баланың коммуникативті дағдыларын меңгеру деңгейін сипаттайтын қорытынды жасау.
- Әр балаға арналған түзету-дамыту жұмыстарын жоспарлау.

1 кезең – анамнестикалық мәліметтерді жинау. Бұл кезеңде мектеп жасына дейінгі 4-5 жастағы балалардың медициналық құжаттары мен танысып, олардың сөйлеу тілінің даму ерекшеліктерін зерттеу жұмыстары жүргізілді. Сонымен қатар ата-аналармен және ұстаздармен әңгімелесу жүргізілді. Балалардың үйде және бала бақшада өздерін қалай ұстайтындығы, достарымен, жақындарымен қарым-қатынас орнату ерекшеліктері сұралды. Бұл кезеңнің негізгі міндеті сөйлеу тілі жалпы дамымаған мектеп жасына дейінгі балалардың коммуникативтік дағдыларының көрінісін, дамуын зерделеу болды. Зерттеу барысында төмендегі негізгі аспектілерге ерекше назар аударылды:

- Сөйлеу тілі жалпы дамымаған балалардың деңгейлері.
- Қарым-қатынас орнатуға бейімділік деңгейі, өзіне назар аударту қарқындылығы.
- Диалог орнатудан қашқақтау, жалғыз ойнауға бейімділік және олардың себептері.
- Баланың сөйлеу ортасы, соның ішінде отбасында және әлеуметтік ортада.
- Коммуникативтік дағдылардың қалыптаспауы және олардың себептері.
- Коммуникативтік дағдыларды қалыптастыруда логопедиялық жұмыстардың маңызы туралы деректер және олардың нәтижелері.

Жиналған ақпараттарды талдау барысында анықталған мәлімет, басым көпшілік аналарда бала құрсақ ішінде жатқанда түрлі өмірлік жағдайлар мен баланың дамуына тікелей әсер ететін кейбір қолайсыз факторлардың болғандығы анықталды. Сонымен қатар балалардың басқа балалармен салыстырғанда тез әлеуметтеніп кетуіне сөйлеу тілінің жалпы дамымауы тікелей әсер етіп жатқандығы көрінді. Соның салдарынан балаларда оқушаулану, өзін ерекше сезіну, өзіне деген сенімсіздік сезімдерінің бар екендігі аңғарылды. Барлық балалар қолайлы әлеуметтік жағдайларда тәрбиеленеді және жалпыға бірдей мекемеде тәрбиеленеді. Бұл мекемеде арнайы мамандардың көмегіне жүгіне алады, интеллектуалдық дамулары да жас ерекшеліктеріне сай қалыпты даму деңгейіне сәйкес келеді, алайда коммуникативтік дағдыларының қалыптасуларында түзету жұмыстарын қажет етеді.

2-кезең- диагностикалық кезең. Мектеп жасына дейінгі балалардың коммуникативтік дағдыларын анықтауға арналған бірнеше тиімді әдістемелер сараланып алынды. Бұл әдістер балалардың қарым-қатынас жасау қабілетін, эмоционалды – әлқуметтік дағдыларын және тілдік дамуын кешенді бағалауға мүмкіндіктер берді. Солардың бірі: Г.А.Урунтаева және Т.А.Комарова әдістемесі[9] . Бұл әдістеме мектеп жасына дейінгі балалардың коммуникативтік дағдыларын анықтауға және бағалауға арналған. Әдістеме баланың сөйлеу әрекетін, диалогқа қатысу қабілетін және вербалды (сөздік) және вербалды емес (сөзден тыс) қарым-қатынас дағдыларын зерттеуге мүмкіндік береді.

Мақсаты: Баланың қарым-қатынас жасау қабілеттерін анықтау, сөйлеу арқылы әлеуметтік мінез-құлық дағдыларын бағалау.

Диагностиканың негізгі мақсаты:

- Баланың сөйлеу белсенділігін анықтау.
- Сөздік қорының деңгейін және сөйлеу грамматикалық құрылымдарының дұрыс қолданылуын бағалау.
- Әлеуметтік қарым-қатынасқа түсу қабілеттерін зерттеу.
- Балаға тән қарым-қатынас стилін анықтау (ынталы, тұйық, жауапсыз т.б.).

Қажетті құралдар:

- Суреттер, сюжеттік иллюстрациялар.
- Сюжеттік ойыншықтар (куыршақтар, жануарлар, көлік құралдары т.б.).
- Рөлдік ойын элементтерін қамтитын заттар (телефон, асхана ыдыстары, дәрігер құралдары).

Әдістеме төменде көрсетілген мазмұнға сәйкес мынандай қадамдар арқылы жүргізілді.

*Ескерту, әр параметр 3 деңгей бойынша бағаланады:

- Жоғары деңгей: Бала өздігінен және белсенді қарым-қатынасқа түседі(3 балл).
- Орта деңгей: Жетекшілік пен көмек қажет (2 балл).

•Төмен деңгей: Сөйлеуге немесе қарым-қатынасқа түсуге құлықсыз (1 балл).

1. Еркін әңгімелесу

Мақсаты: Баланың сөйлеу белсенділігі мен сөздік қорын анықтау.

Тапсырма:

• Баламен еркін тақырыпта сөйлесу (мысалы: “Сенің сүйікті ойыншығың қандай? Ол не істейді?”).

•Сұрақтар қою:

•“Отбасыңда кімдер бар?”

•“Бүгін бақшада не істедің?”

Бағалау критерийлері:

•Бастамашылық танытуы.

•Жауап беру жылдамдығы.

•Жауаптарының мазмұны мен сөйлеу құрылымдары.

Анықтаушы экспериментінің нәтижесі бойынша орташа көрсеткіш:

Бұл қадам нәтижесі бойынша балалардың ішінде өздігінен еркін және балсенді қарым-қатынас орнатқан балалар болған жоқ.

- Жоғары деңгей – жоқ.
- Орташа деңгей – балалардың 6–20%.
- Төмен деңгей – балалардың 24–80%.

1-сурет. Г.А.Урунтаева және Т.А.Комарова әдістемесі бойынша балалардың еркін әңгімелесу, еркін қарым-қатынас орнату дағдыларын диагностикалау (анықтаушы эксперимент)

2. Сурет бойынша әңгіме құрастыру

Мақсаты: Логикалық байланысты сөйлеу қабілетін бағалау.

Тапсырма:

•Баланың жасына сәйкес қызықты сюжетті сурет немесе бірнеше сурет ұсыну.

•Балаға сұрақтар қою:

•“Суреттен не көріп тұрсың?”

•“Бұл оқиға қалай аяқталады деп ойлайсың?”

Бағалау критерийлері:

•Суреттегі оқиғаларды дұрыс сипаттау.

•Логикалық байланыс.

•Сөздік қорының байлығы.

Анықтаушы экспериментінің нәтижесі бойынша орташа көрсеткіш:

•Жоғары деңгей – жоқ.

• Орташа деңгей – балалардың 5–16,7%.

• Төмен деңгей – балалардың 25–83,3%.

2-сурет. Г.А.Урунтаева және Т.А.Комарова әдістемесі бойынша балалардың сурет бойынша әңгіме құрастыру дағдыларын диагностикалау (анықтаушы эксперимент)

3. Рөлдік ойындар

Мақсаты: Әлеуметтік қарым-қатынасқа бейімділігін анықтау.

Тапсырма:

- Баланы қарапайым ойынға шақыру:
- “Біз дәрігер болайық, мен науқаспын, сен маған көмектес.”
- “Біз дүкенде ойнаймыз, сен сатушы боласың.”

Бағалау критерийлері:

- Әңгімеге қосылуы.
- Әлеуметтік рөлдерді қабылдауы және дамытуы.
- Диалогтағы белсенділігі.

Анықтаушы экспериментінің нәтижесі бойынша орташа көрсеткіш:

- Жоғары деңгей – жоқ.
- Орташа деңгей – балалардың 4–13%.
- Төмен деңгей – балалардың 26–87%.

4. Қарым-қатынастың вербалды емес компоненттері

Мақсаты: Бала ым-ишара мен мимиканы қалай қолданатынын және түсінетінін бағалау.

Тапсырма:

- Баладан мимика арқылы эмоцияны бейнелеуін сұрау (қуаныш, реніш, таңдану).
- Ым-ишара арқылы бір нәрсені түсіндіруді ұсыну (мысалы: қолмен доптың үлкендігін көрсету).

Бағалау критерийлері:

- Вербалды емес құралдарды қолдану шеберлігі.
- Бастамашылық пен шығармашылық деңгейі.

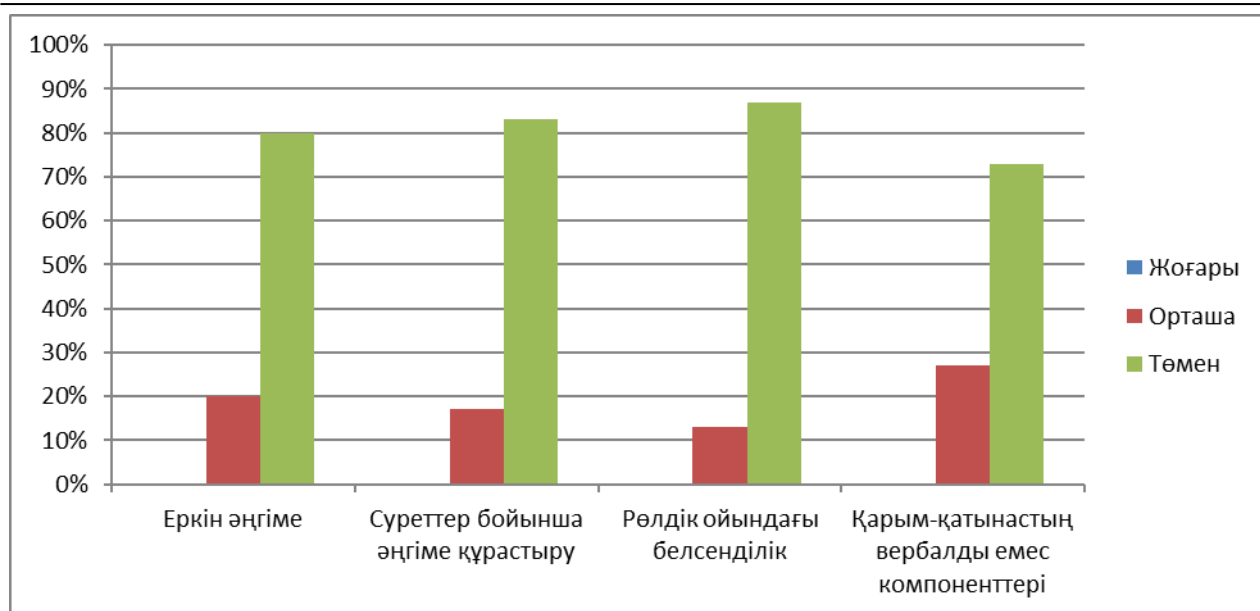
Анықтаушы экспериментінің нәтижесі бойынша орташа көрсеткіш:

- Жоғары деңгей – жоқ.
- Орташа деңгей – балалардың 8–27%.
- Төмен деңгей – балалардың 22–73%.

5. Бағалау және талдау:

Әр тапсырма бойынша келесі критерийлер ескеріледі:

1. Сөйлеу белсенділігі: Бала әңгімені өз бетімен бастай ма, сұрақтарға жауап бере ме?
2. Сөздік қоры: Белсенді және еңжар сөздік қорының көлемі мен әртүрлілігі.
3. Сөйлеу құрылымдары: Грамматикалық дұрыстығы мен логикалық байланысы.
4. Әлеуметтік дағдылар: Әңгімелесушімен қарым-қатынасқа түсу қабілеті, серіктесті құрметтеуі.

3-сурет. Г.А.Урунтаева және Т.А.Комарова әдістемесі бойынша балалардың коммуникативтік дағдыларын бағалау, орташа көрсеткіш (анықтаушы эксперимент)

6. Нәтижелерді пайдалану:

Диагностика нәтижелері негізінде:

- Балалардың коммуникативтік даму ерекшеліктері анықталды.
- Балалардың сөйлеу және әлеуметтік дағдыларын дамытуға бағытталған жеке жоспар жасалынып тиісті әдіс тәсілдер негізделді.
- Балалармен жүргізілетін жұмыстағы алдағы түзету және дамыту әдістері қарастырылды.

Бұл зерттеу жұмысы баланың тілдік және коммуникативті дамуын терең түсінуге және тиімді логопедиялық, педагогикалық қолдау көрсетуге мүмкіндік берді. Талдау нәтижесі мектеп жасына дейінгі балалардың коммуникативтік дағдыларын дамыту керектігін көрсетті. Біз жұмысымыздың келесі кезеңінде қалыптастырушы эксперимент жүргізетін боламыз. Бұл балалардың болашақтағы әлеуметтік бейімделуіне және білім алуына толыққанды мүмкіндік береді. Сөйлеу тілі жалпы дамымаған балаларды түзету және дамыту жұмыстары көпқырлы және әртүрлі ғылыми теорияларға негізделеді. Логопедиялық жұмыс барысында когнитивті, тілдік, сенсомоторлық және әлеуметтік теорияларды кешенді түрде қолдану балалардың коммуникативті дағдыларын тиімді дамытуға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Жан Пиаже “*Language and Thought of the Child*” (Баладағы тіл мен ойлау) 1959.- 250 с
2. Л.С. Выготский “*Thought and Language*” (Мышление и речь) 1986.-287
3. Эрик Эриксонның “*Childhood and Society*” (Балалық шақ және қоғам) 1950 -400с
4. М.Халлидэй– “Язык как социальная семиотика: социальная интерпретация языка и значения”. 1978. – 250-260 с
5. Ноама Хомского “*Aspects of the Theory of Syntax*” (1965). “*Language Acquisition Device*” (Лингвистический аппарат) 251с
6. Логопедия: учебник для студ. дефектол. фак. пед. высш. учеб. Л69 заведений / под ред. Л. . Волковой. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Гуманитар, изд. центр ВЛАДОС, 2006. – 703 с.: ил. – (Коррекционная педагогика).
7. Визель, Т.Г. Основы нейропсихологии: учеб. для студентов / Т.Г. Визель. – М.: АСТ: Астрель, 2005. – 384 с.
8. Н. Я. Джинкиннің “*Речь. Вопросы теории и исследования*” 1958 - 200-250 с

9. Г. А. Урунтаевой и Т. А. Комаровой. “Методы исследования психического развития детей”. 1999. -150-200с
10. Деллом Хаймсом в его статье “On Communicative Competence” (1966). Эта статья опубликована в сборнике: Hymes, D. (1972). “Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication” (ред. Дж. Гамперц и Д. Хаймс).
11. Е.О.Смирнова «Общение дошкольников» 1990. 120-150 с

ӘОЖ 376.37

МРНТИ 14.29.29

DOI 10.51889/2960-1673.2024.79.4.010

¹Б.А.Сабденова, ²Ж.Е.Елубай

¹PhD, аға оқытушы sabdenovabagila@mail.ru

²магистрант Elubayevazh2303@gmail.com

¹⁻² Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық университеті
Алматы қ., Қазақстан

АЯҚТАЛМАҒАН МӘТІН ӘДІСІ АРҚЫЛЫ СТЖД БАЛАЛАРДЫ МАЗМҰНДАМА ЖАЗУҒА ҮЙРЕТУ

Аңдатпа

Мақалада сөйлеу тілі жалпы дамымаған (СТЖД) III деңгейдегі бастауыш сынып оқушыларын мазмұндама жазуға үйретуде аяқталмаған мәтін әдісін қолданудың тиімділігі қарастырылады. СТЖД балалардың байланыстырып сөйлеу тілінің дамуы күрделі деңгейде қалыптасатыны белгілі. Олардың сөйлеу тілі дамуының жеткіліксіздігі сөздік қордың кедейлігіне, сөйлем құрау дағдыларындағы кемшіліктерге, мәтіннің құрылымдық бірліктерін жүйелеудегі қиындықтарға әкеледі. Зерттеу СТЖД балалардың жазбаша сөйлеу тіліндегі қиындықтарын жеңу және олардың шығармашылық, логикалық қабілеттерін дамыту мақсатында жүргізілді. Эксперимент барысында балаларға аяқталмаған мәтіндер ұсынылып, оларды толықтыруға бағытталған түзету жұмыстары ұйымдастырылды.

Зерттеу нәтижелері аяқталмаған мәтін әдісінің балалардың мазмұндама жазу дағдыларын дамытуда тиімді құрал екенін көрсетті. Әдіс балалардың берілген мәтіннің мағынасын түсініп, оның жалғасын өз бетінше ойластыруына және логикалық тұтастықпен аяқтауына мүмкіндік береді. Балалардың сөйлемдерді байланыстыру, мәтіннің мазмұндық құрылымын сақтау, құрмалас сөйлемдерді қолдану қабілеттерінде айтарлықтай прогресс байқалды. Бұл әдіс балалардың тек жазбаша дағдыларын ғана емес, олардың логикалық ойлау және шығармашылық қабілеттерін дамытуға да ықпал етті.

Кілт сөздер: сөйлеу тілі жалпы дамымаған, мазмұндама, аяқталмаған мәтін, әдіс, дағды

¹Б.А.Сабденова, ²Ж.Е.Елубай

¹Phd, старший преподаватель sabdenovabagila@mail.ru

²магистрант Elubayevazh2303@gmail.com

¹⁻² Казахский Национальный Педагогический университет имени Абая
г. Алматы, Казахстан

ОБУЧЕНИЕ УЧАЩИХСЯ С ОНР НАПИСАНИЮ ИЗЛОЖЕНИЯ С ПОМОЩЬЮ МЕТОДА НЕЗАВЕРШЕННЫХ ТЕКСТОВ

Аннотация